

Formádi Katalin

egyetemi docens, Pannon Egyetem Turizmus Tanszék

A klímaváltozás mint kockázat érzékelése és a megoldásával kapcsolatos attitűdök szakirodalmi vizsgálata

A modernizációs kockázatok (Beck, 1986) a túlzott emberi tevékenység eredményei (például túltáplálkozás, környezetszennyezés) már nem helyi, hanem globális jellegűek (például atomhulladék, klímaváltozás). Az aktuális kockázaterzékelésben és azok rangsorolásában szerepet játszik a média kockázatkommunikációja, az egyén rendelkezésére álló saját és társadalmi tapasztalatok, valamint az e tapasztalatok által is megszürt aktuális hírek és információk fogják meghatározni. Szorosan kapcsolódik a kockázatokhoz a gazdasági és politikai érdekek és a hitelesség kérdése.

A szakirodalmi elemzésem a klímaváltozással kapcsolatos vélekedések vizsgálatának alábbi dimenzióit érinti:

- a klímaváltozás abszolút vs. relatív kockázata;
- a klímaváltozás által generált konkrét kockázatok érzékelése;
- a klímaváltozás okozta alkalmazkodási kényszer felismerése és alkalmazkodási módja.

Attitűd és viselkedés: az attitűd fogalmi keretei

A szociálpszichológia az attitűdöt a viselkedés előrejelzőjeként, befolyásolójaként tekinti (Attkinson, Smith és Daryl, 1997). Az attitűdök pozitív és negatív viszonyulások, a környezetünkben lévő személyekkel, csoportokkal, helyzetekkel, tárgyakkal vagy elvont fogalmakkal, eszmékkel kapcsolatos beállítódás, egy értékelő vélemény, mentális reprezentáció (Thomas és Znaniecki, 1918; Attkinson és Mitsai, 1997; Maio és Haddock, 2010). A leggyakrabban hivatkozott definíció Allport (1935) attitűd fogalma: „Az attitűd tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely dinamikus vagy irányító hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik.”

Ennek megfelelően az attitűd aspektusai: (1) mentális vagy idegi állapot, (2) válasz-készség, (3) tapasztalatok által megszervezettség, (4) a viselkedésre dinamikus vagy irányító hatás gyakorlása.

Az attitűdök alakítják annak a módját, hogy az egyén hogyan reagál, hogyan érzékeli a környezetét. Bármilyen képezheti az attitűd tárgyát, amivel kapcsolatosan érzéseket, véleményeket fejezünk ki, amit szeretünk vagy nem szeretünk. Mivel az érzések, vélemények

mellett az attitűdök gyakran az attitűd tárgyára vonatkozó ismeretekhez és cselekedetekhez (is) kapcsolódnak, a szociálpszichológia az attitűdöket tartalmuk szerint kognitív, affektív és egy viselkedési komponens együtteseként értelmezi (*Attkinson és mtsai, 1997; Maio és mtsa, 2010*): a kognitív komponens az attitűd tárgyával kapcsolatos hiedelmekre, meggyőződésekre, vélekedésekre, tulajdonságokra, ismeretekre vonatkozik, kifejezi, hogy az egyénnek milyen ismeretei vannak a tárggyal kapcsolatban.

Az affektív komponens az érzelmekhez kötött, az attitűd tárgyához kapcsolódó érzésekre, érzelmekre vonatkozik, amelyek az egyénnek az attitűdtárgyra irányuló kedvező és kedvezőtlen érzéseit takarják (például jó-rossz, helyes-helytelen). Ez a komponens adja meg az attitűdnek a viselkedésre ösztönző, motiváló jellegét.

A konatív/viselkedéshez, cselekvéshez kötött komponens, amely válasz a kognitív és affektív vélekedésre, hogyan áll hozzá az egyén egy jelenséghez, hogyan viselkedne, cselekedne az attitűdtárgyra vonatkozóan. A cselekvés az attitűd tárgyával szolgáló jelenséggel kapcsolatos korábbi tapasztalatokban, élményekben gyökerezik.

Az attitűd funkciója

Az attitűdök számos pszichológiai funkciót ellátnak, az egyén szükségletét elégítik ki, ennek megfelelően más lehet az attitűd kiváltásának oka és a fenntartását szolgáló ok. Az, hogy az attitűd jellemzően milyen funkciót szolgál az egyénre vetítve, azt is meghatározza, hogy mennyire konzisztens az egyén más attitűdjeivel (például környezettudatosság mennyire terjed ki az egyén minden életszféréjára) vagy mennyire tartós állapotot tükröz, mennyire könnyen megváltoztatható (*Attkinson és mtsai, 1997*). Az attitűdök funkciója gyakori kutatási téma (*Katz, 1960; Csepeli, 2004*). A leggyakoribb funkciók az alábbiak:

Szociális igazodási funkció ('social-adjustment'): ezek az attitűdök egy társadalmi csoporthoz vagy egy referenciacsoporthoz való igazodást segítik elő. Az attitűd tényleges tartalma kevésbé fontos, elsősorban a közösségi érzés, a szociális kötelék erősödésére irányul, melynek következtében a szociális norma változásával az attitűd is változik („csak azért veszem, mert más is azt veszi”, az egyén véleménye megegyezik a referenciacsoportéval).

Ismereti funkció ('object-appraisal'): azok az attitűdök, amelyek segítenek eligazodni a világ dolgaiban, a sokféle információ feldolgozását leegyszerűsítve a tárgyakat, jelenségeket besoroljuk jó-rossz kategóriába.

En-védő funkció: azok az attitűdök, amelyek pszichológiai önvédelmet nyújtanak a belső konfliktusok, szorongások ellen és az egyén önértékelését fenyegetik. Az egyén hárait, azt látja, amit szeretne.

Értékkifejező funkció: az egyén értékeit, énképét tükröző attitűdök értékkifejező funkciót látnak el. Ezek jellemzően konzisztensek és nehezen változó attitűdök. Minél fontosabb az egyén számára egy érték, annál erősebben jelentkezik ez az attitűd, annál erősebb az értékkifejező funkciója (például azért biciklizem, mert egészség- és környezettudatos vagyok; *Csepeli, 2004*).

Az attitűd hatása a viselkedésre

Bár az attitűdkutatások hosszú múltra tekintenek, mégis kevés információ áll rendelkezésre, hogy a viselkedés az attitűd függvénye lenne, továbbá, hogy az egyénnek valamely tárggyal szembeni attitűdje alapján megjósolható-e, hogyan fog viselkedni az illető azzal a tárggyal kapcsolatban (*Lengyel, 2002*).

A kutatások nem tudják egyértelműen megállapítani, hogy az attitűd határozza meg a feltételezett cselekvést, viselkedést, vagy fordítva, a viselkedésünk befolyásolja az atti-

tűdőt. Korábbi kutatások (Atkinson és mtsai, 1997) bizonyítják, hogy az attitűdnek a befolyásoló hatása a feltételezett viselkedésre erőteljesebb, ha

- a kognitív és affektív komponense az attitűdnek erős és konzisztens,
- közvetlen tapasztalaton, élményen alapul,
- specifikus, konkrét tárgyra, jelenségre irányuló attitűdök jobban.

Mindazonáltal a szakirodalmi elemzések alapján (Allport, 1935; Maio és mtsa, 2010; Lengyel, 2002) leszögezhető, hogy az attitűd nem teszi kiszámíthatóvá a tényleges – megvalósuló – viselkedést, csak az adott időben, helyen, helyzetben az egyén feltételezett viselkedését vázolja fel. De a tényleges viselkedés számos tényezőtől függ, mint például az egyén előítélete, az attitűdök erőssége és funkciója, a szituáció fontossága, a mérlegelő személyisége. Mindazonáltal az egyén attitűdje befolyással bír az információ-befogadásra, hogy mit veszünk észre a környezetünkben, mit fogadunk be és kódolunk, hogyan interpretáljuk a látottakat. Ennek értelmében az attitűd és viselkedés kapcsolata az alábbi szakaszokra bontható: attitűd – vélekedés – viselkedési intenció – tényleges cselekvés.

Modernizációs kockázatok: a kockázatok jellegének megváltozása

A hétköznapi gondolkodásban a kockázat szinte kizárólag negatív értelemben szerepel – a kockázat ebben a kontextusban azonos a veszéllyel, a potenciális veszteséggel. A klímaváltozás elméleti kereteinek felvázolásakor célszerű felidézni Beck (1986) elemzését a modernizációs kockázatokról. Számára a modernitás egyik alapvető jellemzője a kockázatok jellegének megváltozása. A premodern kor sajátossága az ember függése volt a természettől. E függésből adódóan a természeti folyamatok változékonysága, kiszámíthatatlansága, illetve – a korabeli technológiák mellett – az azokhoz való alkalmazkodási képesség elégtelensége volt a kockázatok fő forrása. A premodern kockázatok közös jellemzője ezért Beck szerint, hogy valamilyen hiányállapottal függnek össze – a természeti kihívásoknak megfelelő táplálék, higiénia vagy hajlék hiányával. A modernizáció, mint társadalmi projekt célja e hiányok megszüntetése volt. Mialatt azonban számos premodern hiányt – legalábbis a „fejlettnek” nevezett társadalmakban – valóban sikerült kezelni, az erre irányuló társadalmi-technikai folyamatok nem szándékoztak követelményei új kockázatokot hoztak létre. Beck e kockázatokot nevezi „modernizációs” kockázatnak és az ezek által jellemzett kort elhatárolóan „reflexív” vagy „második” modernitásnak. A premodern kockázatokkal szemben a modernizációs kockázatoknak három fontos jellemzőjét emelhetjük ki. Először, ezek a kockázatok a túlzott emberi tevékenység eredményei (például túltáplálkozás, környezetszennyezés), másodsor nem helyi, hanem globális jellegűek (például atomhulladék, klímaváltozás). A második modernitás kockázattermelése a társadalmi, tudományos és technikai folyamatok felgyorsulásából és ellenőrizhetetlenségéből adódik. Rendkívül gyors ütemben jönnek létre ugyanis technikai és tudományos újítások, azonban ezzel nem képesek lépést tartani a társadalom ellenőrző mechanizmusai (vesd össze: csernobili és fukusimai atomkatasztrófák, gazdasági-pénzügyi válság, élelmiszerbotrányok stb.).

A modernizációs kockázatok egy további sajátossága, hogy azok csak tudományos módszerekkel mutathatók ki, ezért a laikus ember számára nem érzékelhetőek. Ennél fogva a kockázatterzékelés kérdése elválaszthatatlan a kockázatkommunikációtól: az egyén – saját érzékelési és mérlegelési képesség hiányában – kénytelen a szakértő véleményére hagyatkozni (Parsons, 1988). A kockázatok száma emellett túl magas ahhoz, hogy az egyén – vagy akár egy szervezet – minden elméletileg létező kockázattal foglalkozhasson: a kockázatterzékelés ezért mindig kulturálisan (társadalomtörténetileg) és

individuálisan (élettörténetileg) is szelektív. Az aktuális kockázatérzékelésben továbbá szerepet játszik a média kockázatkommunikációja is. Más szóval, az egyén rendelkezése álló saját és társadalmi tapasztalatok, valamint az e tapasztalatok által is megszűrt aktuális hírek és információk fogják meghatározni, hogy mely kockázatokat érzékel és az érzékelt kockázatokat miként rangsorolja.

Amennyire az egyén életét meghatározza státuscsoportjának (nemi, foglalkozási, kor és egyéb dimenziókban) jellemzői, úgy feltételezhető, hogy a kockázatattitűdök is csoportjellemzőket mutatnak, más szóval az azonos élethelyzetű csoportok kollektív tapasztalatán alapulnak. E kategóriák „kiürülésével” (*Giddens*, 1990) és ezzel párhuzamosan az életstíluson alapuló önazonosságok fontosabbá válásával azonban a kockázatattitűdök mediatizáltabbá válnak. Ekkor a média- és fogyasztói termékek által megtestesített életstílus-alternatívák válnak meghatározóvá a környezeti kockázatokkal kapcsolatos attitűdök alakulásában.

Ez azonban két további problémát rejt magában: az érdekek és a hitelesség kérdését. Mivel a kockázatok tudatosulása – az ízlés és az érzelmek mellett – a választói és fogyasztói magatartást befolyásoló tényező (*Bonß*, 1992), a kockázatkommunikáció szükségszerűen a gazdasági és politikai érdekek által meghatározott hatalmi tér egyik legfontosabb eszközévé vált. A befolyásolás sémája a kockázat bemutatása és ezzel a félelem felkeltése, majd a kockázatra fogyasztási vagy politikai megoldás felkínálása. E kommunikáció azonban minden felületes ígérete ellenére nem objektív, a kockázatok és megoldások szelektív bemutatása különböző érdekeket szolgál (általánosságban: *Featherstone*, 1997, illetve a klímaváltozásra vonatkoztatva: *Weber*, 2006).

Mindez felveti a hitelesség és a bizalom kérdését. A megvalósult kockázatok (élelmiszerbotrányok, terrortámadások, közlekedési problémák) során a társadalmi aktorok megtanulták, hogy kockázatok léteznek és a felkínált megoldások nem feltétlenül megfelelőek. E tapasztalatok a kockázatkommunikáció alapvető sémájának megkérdőjelezéséhez és változó, nehezebben kiszámítható magatartásformákhoz vezetnek (választói inaktivitás növekvő szintje, új politikai formációk megjelenése, önellátás elterjedése, illetve a helyi-regionális élelmiszerpiacok felértékelődése stb.).

Leiserowitz (2006, 2010) a kockázatok tárgyalásakor a hétköznapi kockázatattitűd két dimenzióját különbözteti meg: a kockázatoktól való félelmet és a kockázat ismeretét. A félelemdimenzió a kockázat veszélyességének mértékére utal, míg a kockázat ismerete lényegében a szubjektíven a negatív következmény bekövetkezéséhez társított valószínűség.

A klímaváltozás mint kockázat érzékelése

A következőkben röviden áttekintem a klímaváltozással kapcsolatos vélekedések vizsgálatának dimenzióit, mely a következőkben röviden felvázolt témákat érinti.

A klímaváltozás tényének és jelentőségének vizsgálata

A fundamentális kutatási kérdés a klímaváltozás, mint kockázat érzékelésével kapcsolatban az, hogy

- a kockázat létezése mennyire széles körben ismert;
- a hazai viszonyokkal kapcsolatba hozzák-e a társadalmi aktorok, vagy valamilyen „távoli”, az országot közvetlenül nem érintő kérdésként tekintenek rá.

Abszolút vs. relatív kockázat

Brechin (2003) nemzetközi összehasonlító elemzést ad közre a klímaváltozással kapcsolatos attitűdökről. A vizsgált globális attitűdkutatás a klímaváltozást más környezeti és nem környezeti kockázatokkal együtt vizsgálta, így lehetőséget adott a klímaváltozás, mint kockázat abszolút és relatív fontosságának is a feltárására. A kutatás alapján a vizsgált országok többségében a klímaváltozást a lakosság többsége (75 százalék vagy több) közepesen erős vagy erős kockázatnak látják, vagyis abszolút értelemben a klímaváltozást mint kockázat jelen van a társadalmi tudatban. Relatív értelemben azonban a kutatás azt mutatta, hogy a klímaváltozás 8 vizsgált környezeti probléma közül csak a hetedik legfontosabb volt. Más környezeti kockázatokkal összevetve tehát a klímaváltozást kevésbé érezték a válaszadók fenyegetőnek, az ő közvetlen környezetükre hatást gyakorlóknak.

A klímaváltozás által generált konkrét kockázatok érzékelése

A kutatások egyik iránya a klímaváltozással azonosított konkrét, a társadalmi aktorok életét helyben érintő kockázatot felismerésének kérdése.

Egyfelől minél több ilyen kockázatot ismernek fel a szereplők, annál erősebb lesz általánosságban is a klímaváltozás mint kockázat megítélése. Más szóval ha a klímaváltozás általános megítélése nem is fogható fel a konkrét hatások erősségének átlagaként, pozitív korreláció áll fenn a konkrét és az általános érzékelés között.

Másrészt a klímaváltozással kapcsolatos konkrét veszélyek (helyes) felismerése alapozza meg a cselekvési hajlandóságot. Ez mind egyéni (fogyasztói és választói) szinten, mind pedig közösségi (politikai) szinten megfigyelhető. A vizsgálatok szerint a klímaváltozással kapcsolatos ismeretek szintje pozitív korrelációt mutat a klímaváltozás kockázatként (azaz veszélyként) történő értelmezésével. A kutatás ugyanakkor arra is kiterjedt, hogy – hamis alternatívák felsorolásával – tesztelje a klímaváltozással kapcsolatos tévképzeteket. Az eredmények szerint sok megkérdezett például a klímaváltozás okaként a légszennyezést vagy erdőirtást adta meg (Safi és Smith, 2013).

Egy harmadik dimenzióban Leiserowitz (2006) a konkrét kockázatok érzékelésének vizsgálatokor kapcsolatot talált a klímaváltozás hatásainak leírására adott érzelmi töltetű képek és metaforák jellege és aközött, hogy a válaszadó mennyire érzékelt súlyosnak a klímaváltozást. Így akik veszélyesebbnek ítélték a klímaváltozást, azok a saját környezet pusztulásának képet idézték fel (elsivatagosodás, viharok, menekültproblémák stb.), akik elismerték a klímaváltozást, de kevésbé látták saját környezetükre veszélyesnek, azok távoli változások képeit idézték fel (például a sarkvidéki jégtakaró olvadása), míg a klímaváltozást megkérdőjelezők általánosságban is a tudományos eredmények hamiságát vélelmezték.

A klímaváltozással kapcsolatos vélekedések forrása

A klímaváltozás mint kockázat érzékelése – az egész problémakör felfedezésének megfelelően – viszonylag új kérdés. Mivel a klímaváltozás következtében fellépő negatív hatások ma még viszonylag kevésbé érezhetőek, alig vannak a kockázatterzékelést befolyásoló egyéni és társadalmi tapasztalatok. Ennek megfelelően a kockázatterzékelés forrása itt elsősorban a média. A környezeti-gazdasági káreseményeknek (például aszály, viharok) a klímaváltozással való összekapcsolása meghaladja a személyes érzékelés vagy belátás lehetőségeit; erre csak a média által közvetített hírek és elemzések révén kerül sor. Ennek megfelelően a klímaváltozás érzékelését vizsgáló kutatás során mindig

szem előtt kell tartani, hogy „tanult” véleményekről van szó, amelyek mögött a média kockázatkommunikációjának hatékonysága, illetve tematizálása húzódik meg.

Weber (2006) kutatása rámutat arra, hogy a cselekvésre mozgósító negatív érzelmi töltetű vélekedések (vagyis amelyekhez félelem, aggodalom kapcsolódik) nagyobb valószínűséggel alakulnak ki személyes tapasztalatok nyomán, mint a másodlagos információk (a média híradásai) alapján. Ennek következménye az, hogy a klímaváltozás a környezeti problémák között nem tartozik a legégetőbbek közé.

Az általános attitűdök hatása a klímaváltozás érzékelésére

Kahan, Braman, Gastil, Solvic és Mertz (2007) a világnézet és a klímaváltozással kapcsolatos vélekedések közötti összefüggést vizsgálták. A kockázatok kulturálisan meghatározott jellegéből kiindulva (Douglas és Wildavsky, 1982; továbbá Douglas, 1992; Szijártó, 1997) négy világnézeti irányultságot határoznak meg: hierarchikus vs. egalitáriánus, illetve individualisztikus és kollektivistikus. Douglas és Wildavsky (1982) alapján feltételezték, hogy az egalitáriánus, illetve a kollektivistikus világnézeti irányultságok a környezeti kérdések, így a klímaváltozás kérdése iránti nyitottságot, míg a hierarchikus és az individualisztikus irányultságok inkább semleges-elutasító hozzáállást eredményeznek. A kutatás során 32 attitűd item alapján sorolták be a válaszadók világnézeti besorolását négy kategóriába (hierarchikus-individualisztikus, hierarchikus-kollektivistikus, egalitáriánus-individualisztikus, egalitáriánus-kollektivistikus). Az empirikus eredmények alátámasztották az elméleti feltevéseket.

Stern és Dietz (1994) az értékrendszer alapján mért eltéréseket a klímaváltozással kapcsolatos attitűdben. Az értékek alapján három típust azonosítottak: egoista, altruista és környezet-érzékeny („bioszférikus”). Azt találták, hogy az altruista és környezet-érzékeny értékrendszerű válaszadók tájékozottabbak voltak a klímaváltozás tényéről és részleteiről, és nagyobb nyitottságot mutattak a klímaváltozás ellenei fellépésre. Az egoista értékrendszerű válaszadók csak azokat a kockázatokat tekintették fontosnak, amelyek vélekedésük szerint közvetlenül érintik az ő életüket. Az altruista értékrendszerű válaszadók ezen túl aggódtak a társadalom egészére gyakorolt hatások miatt is, míg a környezet-érzékenyek a klímaváltozással kapcsolatban az ökológiai hatásokat emelték ki.

Demográfiai változók hatása a klímaváltozás érzékelésére

A klímaváltozás témaköre iránti nyitottság, így annak általános, illetve a konkrét problémák érzékelésének demográfiai változók szerinti megoszlását is több tanulmány vizsgálja. Hersch és Viscusi (2006) az önérték követésének hipotéziséből kiindulva feltételezi, hogy a klímaváltozás iránt a fiatalabbak nagyobb elkötelezettséget mutatnak, mint az idősek, tekintettel arra, hogy a klímaváltozás hatásai csak hosszú távon fognak jelentkezni. Ezzel ellentétben, amennyiben a jövő generációk érdekeinek tisztelete motiválja a döntést, akkor feltehetően nem figyelhető meg korspecifikus eltérés. Az eredmények alapján az üzemanyagok környezeti-adó terhelésének elfogadottsága erősen korrelál az életkorral.

Kahan és munkatársai (2007) tanulmányukban a nemi és faji különbségeket mutatják ki az Egyesült Államokban. Eredményeik alapján a fehérek és a férfiak kevésbé nyitottak a klímaváltozással kapcsolatos általános és konkrét kockázatok elfogadására, míg a nem-fehérek és nők nyitottabbak. Ugyanakkor több tényező is azt mutatja, hogy a demográfiai változók mögött hatalmi és kulturális tényezők húzódnak meg. Egyrészt ezek az eredmények negatív korrelációt mutatnak az adott népesség hatalmi pozíciójával

(és így egyrészt képességével a klímaváltozás negatív következményeinek elkerülésére, illetve a fennálló gazdasági viszonyok megőrzésével kapcsolatos érdekeivel). Másrészt éppen e tanulmány fedi fel a kulturális (világnézeti) különbségek hatását a környezeti, ezen belül a klímaváltozással kapcsolatos vélekedésekre.

A brit statisztikai hivatal (ONS) 2001-ben készült felmérése szerint a klímaváltozás miatt aggódók aránya kapcsolatot mutatott az iskolai végzettséggel. Egyrészt a klímaváltozás egyértelműen fontosabb kérdés volt a felsőfokú végzettségűek számára, mint azoknak, akik legfeljebb középfokú végzettséggel bírtak. Ezen túlmenően az is kiderül a felvételből, hogy bár mindkét végzettségi csoportban csökkent a klímaváltozást kockázatnak gondolók aránya, ez a csökkenés a legfeljebb középfokú végzettségűek körében jóval nagyobb arányú volt (80 százalékról 60 százalékra), mint a felsőfokú végzettségűek körében (89 százalékról 82 százalékra). Az adatokból következően az iskolázottság dimenziójában jelentősen megnőtt az eltérés a válaszadók között. Tágabban értelmezve az adatokat azt a következtetést is lezűrhetjük, hogy az ismeretek nemcsak nagyobb valószínűséggel vezetnek a klímaváltozás elfogadottságához, hanem azt is eredményezik, hogy ez az elfogadottság stabilan fennmarad.

A klímaváltozás okozta problémák megoldásával kapcsolatos attitűdök (adaptáció)

A klímaváltozás a társadalom életfeltételeinek egyre gyorsuló megváltozását jelenti, és ezzel az élet számos területén alkalmazkodási kényszerbe hozza a társadalmi aktorokat. Ez az alkalmazkodási kényszer egyfelől a klímaváltozás megakadályozását, illetve – egyre inkább már csak – hatásainak csökkentését foglalja magába. Ezzel kapcsolatban mind az intézményesült gyakorlatok átalakítása, mind pedig az emberi tevékenység intenzitásának visszafogása is feladatként jelentkezik.

Az alkalmazkodási kényszer másik oka az óhatatlanul bekövetkező klímaváltozás emberi életre és a társadalmi intézményekre gyakorolt hatásának kezelése. Ezen a téren a kezelendő negatív következmények közé tartozhat a jövedelmi viszonyok átalakulása, a káresemények gyakoribbá és emiatt a gazdálkodás kockázatosabbá válása, az egészségügyi kiadások növekedése. Nem feltétlenül rosszabb, de a jelenlegitől eltérő és ezért más tudásokat, gyakorlatokat kikényszerítő kérdés az építési és vízgazdálkodási módok megváltozása, a turistaáramlások szezonálisának és irányának változása.

A klímaváltozás okozta alkalmazkodási kényszerrel, illetve a felmerülő akut problémák megoldásával kapcsolatos attitűdök vizsgálata a következő, egymásra épülő témákra terjed ki.

Az alkalmazkodási kényszer felismerése

Az alkalmazkodási kényszer felismerése az elvi egyetértéssel indul, de ez még nem jelenti azt, az egyén magára nézve kötelezőnek is tartja annak alkalmazását, nem feltétlenül válik normává. Ennél magasabb szinten jelentkezik a ténylegesen bevallott egyéni cselekvés, amely a környezeti problémák kezelésére irányuló fizetési hajlandóságban, anyagi hozzájárulásban is megnyilvánul, vagy a fogyasztási minták megváltoztatásában jelenik meg.

A tényleges cselekvés előfeltétele annak felismerése, hogy a klímaváltozás valóban zajlik, illetve hogy ez a tény szükségessé teszi az alkalmazkodást. Ez a felismerés bekövetkezhet értékek és érdekek következtében is. Az értékrendszer, illetve a világszemlélet hatását a klímaváltozással kapcsolatos attitűdökre fent felvázoltam.

Az alkalmazkodás módjának meghatározása

Lényeges kérdés, hogy a klímaváltozás miatt szükségessé váló alkalmazkodás a társadalmi aktorok szerint milyen jellegű változtatásokat kíván meg. Az alapvető kutatási kérdés, hogy a társadalmi aktorok miben látják az alkalmazkodási kényszerre adható válaszokat: technikai-politikai megoldásokban, vagy az emberi (fogyasztói) viselkedés megváltoztatásában. Számos tanulmány támasztja alá, hogy a fogyasztók az előbbit preferálják, azaz szívesebben alkalmaznak olyan termékeket, illetve megoldásokat, amelyek megszokott tevékenységeik hatását a klímaváltozásra csökkentik. Saját bevett gyakorlataik, fogyasztási mintáik megváltoztatása csak abban az esetben merül fel, ha a technikai lehetőségek kimerülni látszanak. Canzler (2008) a személyautóra épülő individuális mobilitási rendszert vizsgálva mutatja be, hogy az emberek akkor is nehezen mondanak le az autó nyújtotta önállóságról, ha mobilitási céljaik elérésére a tömegközlekedés is megfelelő alternatívát kínál. Ennek oka elsősorban az autohoz kapcsolódó szubjektív szabadságérzet és presztízs. A tanulmány éppen ezért nem az individuális mobilitás kiiktatásában, hanem annak klímasemlegessé tételében látja a megoldást – vagyis egy technikai megoldást javasol.

Scott, Hall és Gössling (2012) a turizmust vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a nyaralás ma már az életstílus kifejezésében lényeges szerepet játszik, ezért a társadalom tagjai nehezen mondanak le róla. Ugyanakkor azokban az országokban (például Svájc, Skandinávia, Németország), illetve társadalmi csoportokban (értelmiségi, felső-középosztály) amelyeket általában jellemez a klímaváltozás tényének elfogadása, illetve a konkrét élethelyzetekre gyakorolt hatások felismerése (vesd össze: Kuoni, 2009: CSR jelentés), nyilvánvalóan jelen van az igény a turisztikai termékek klímasemlegessé tételére. Ennek eredménye egyrészt a környezetbarát technológiák alkalmazása, illetve a szén-dioxid kiváltási programok elterjedése (vesd össze: általánosságban Kollmuss, Lazarus, Lee, LeFranc és Polycarp, 2010, a turizmus esetében Kelly, Haider és Williams, 2007).

Az alkalmazkodásért viselt felelősség kérdése

Wolf (2011) a klímaváltozásra adandó válaszok elemzése során az egyéni cselekvési kompetenciák kiterjesztésének kérdését veti fel. A norvég mezőgazdasági szektor alkalmazkodási képességét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy intézményi és anyagi támogatás hiánya jelentősen rontja az alkalmazkodási lépések megtételének valószínűségét. Értelmezése szerint ebben három tényező játszik szerepet. Először, az adaptáció során a megszokott eljárásokat és gyakorlatokat újjal kell felváltani. Itt két, a cselekvői kompetenciákkal kapcsolatos probléma merül fel: melyik alternatívát

A technikai megoldások előtérbe helyezése egyben azt is jelenti, hogy az emberek az egyéni felelősség helyett a politikai-intézményi felelősséget látják a klímaváltozáshoz történő alkalmazkodásban. Ez részben kényelmi kérdés, részben az erőforrásokkal való ellátottság hiányából adódik. Az Egyesült Királyságban a megkérdezettek csupán 10 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a klímaváltozással kapcsolatos feladatokat az egyénnek, illetve a háztartásnak kellene ellátnia. A túlnyomó többség ezt a felelősséget áthárította a nemzetközi, kormányzati, illetve vállalati szereplőkre (Pidgeon, 2010).

válassza, illetve hogyan alkalmazza. Másodsor: az új gyakorlatok alkalmazása sok esetben jelentős befektetést igényel, aminek a megtérülése hosszú távú és kockázatos, ezért erős morális elkötelezettség (értékracionalitás) hiányában nem kerül sor rá.

Összegzés

A klímaváltozás mint kockázati tényező érzékelését, a lakosság informáltságának a szintjét és a lakossági szerepvállalást számos kutatás vizsgálta (*Special Eurobarometer*, 2008, 2009: Europeans' Attitudes towards climate change; DFT (2011): Public Attitudes Towards Climate Change and the Impact of Transport). Ezek a kutatások más-más tényezőkre helyezik a főhangsúlyt: egyes esetekben a környezetbarát közlekedési formák iránti nyitottság, míg mások a fenntartható energiaforrások megítélése vagy éppen az egyéni vagy társadalmi költségekhez való lakossági hozzájárulás mértéke kap nagyobb figyelmet, rávilágítva a vizsgált téma összetettségére.

Tehát a vizsgált kérdések szakirodalmi elemzése ezzel nem zárult le, hiszen a klímaváltozással kapcsolatos értékrendek és attitűdök vizsgálata során további kérdések is felmerülnek. Egyfelől a támogatottsági és cselekvési szintek mélyebb vizsgálata az egyének szintjén. Ezek a szintek élesen elhatárolhatóak: az egyén érzékeli a problémát és elvben egyet is ért vele, vagy ennél továbblép és magára nézve kötelezőnek tartja (normává alakul, feltételezve, hogy ennek megfelelően cselekszik). Magasabb szintet jelent, ha az egyén ténylegesen ennek megfelelően cselekszik és már anyagilag is hajlandó hozzájárulni a probléma kezeléséhez. Másfelől az egyéni cselekvésen túl a kollektív cselekvést még további tényezők hátráltathatják, csak úgy, mint például a potyautasság kérdése, az ellenőrzés-szankcionálás alacsony foka, bizalmatlanság a környezeti problémák átláthatatlan állami kezelésével kapcsolatban stb.

Az alkalmazkodás emellett etikai kérdéseket is felvet globális és nemzeti szinten is. A méltányosság kérdése több szinten jelentkezik: generációk között, fogyasztók és termelők között, továbbá gazdasági ágak között.

Szintén érdekes lenne megvizsgálni, hogy az egyén termelőként, fogyasztóként és közösségi fogyasztóként/választóként milyen kapcsolatban van a klímaváltozással: lehet okozója és elszenvédője is egyben. Továbbá nem foglalkoztam a klímaváltozás társadalmi hatásaival, a klímaváltozás okozta problémák következtében megfigyelhető (például helyileg megváltozott életfeltételek – például mezőgazdasági gazdálkodás ellehetetlenülése vagy a nagyvárosi hőszigetek kialakulása miatti) migrációval és mobilitással.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás A TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 azonosító számmal ellátott „Az éghajlatváltozásból eredő időjárási szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben” elnevezésű projekt, „Az éghajlatváltozással kapcsola-

tos attitűd, mentalitás, történeti és kortárs alakzatok, A klímaváltozás okainak és következményeinek etikai szempontú vizsgálata és pedagógiai vonatkozásai” című alprojekt keretében zajlott.

Irodalomjegyzék

Allport, G. (1935): Attitudes. In: Murchison, C. (szerk.): *A Handbook of Social Psychology*. Clark University Press, Worcester, MA. 789–844.

Attkinson, R., Smith, E. és Daryl, B. (1997): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.

Beck, U. (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag.

- Brechin, S. R. (2003): Comparative Public Opinion and Knowledge on Global Climatic Change and the Kyoto Protocol: The U.S. versus the World? *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23. 10. sz. 106–134.
- Bonß, W. (1992): Risiko und Angst. Zum Funktionswandel der Angst in der Risikogesellschaft. *SOWI*, 21. sz. 95–101.
- Canzler, W. (2008): The Paradoxical Nature of Automobility. In Canzler, W., Kaufmann, V. és Kesselring, S.: *Tracing Mobilities. Towards a Cosmopolitan Perspective*. Ashgate, Aldershot.
- Csepeli György (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Douglas, M. (1992): *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. Routledge, London.
- Douglas, M. és Wildavsky, A. (1982): *Risk and Culture. An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- Featherstone, M. (1997): *A test – Társadalmi fejlődés, kulturális teória*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Polity, Cambridge.
- Haddock, G. és Maio, G. (2010): *The Psychology of Attitudes and Attitude Changes*. Sage, London, UK.
- Hersch, J. és Viscusi, W. K. (2006): The Generational Divide in Support for Environmental Policies: European Evidence. *Climatic Change*, 77. sz. 45–72.
- Kahan, D., Braman, D., Gastil, J., Solvic, P. és Mertz, C. K. (2007): *Culture and Identity Protective Cognition: Explaining the White Male Effect in Risk Perception*. Research Paper, Nr. 152. Yale Law School, New Haven.
- Katz, D. (1960): The functional approach to the study of attitudes. *Public opinion quarterly*, 24. sz. 163–204.
- Kelly, J., Haider, W. és Williams, P. W. (2007): A Behavioural Assessment of Tourism Transportation Options for Reducing Energy Consumption and Greenhouse Gases. *Journal of Travel Research*, 45. sz. 297–309.
- Kollmuss, A., Lazarus, M., Lee, C., LeFranc, M. és Polycarp, C. (2010): *Handbook of Carbon Offset programs. Trading Systems, Funds, protocols and Standards*. Earthscan, London.
- Leiserowitz, A. (2006): Climate Change Risk Perceptions and Policy Preferences: The Role of Affect, Imagery and Values. *Climatic Change*, 77. sz. 45–72.
- Leiserowitz, A. (2010): Risk Perceptions and Behavior. In: Schneider, S. H., Rosencranz, A., Mastrandrea, M. D. és Kuntz-Duriseti, Ch.: *Climate Change Science and Policy*. Island Press, Washington.
- Lengyel Zs. (2002): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Parsons, T. (1988): *A társadalmi rendszerről*. Szociológiai Füzetek 45. Budapest.
- Pidgeon, N. (2010): *International Dimensions of Climate Change. Report Nr. 5. Public Understanding of and Attitudes Towards Climate Change*. Government Office for Science, London.
- Safi, A. S. és Smith Jr., W. J. (2013): Public attitudes toward Climate Change in the United States. In: Black, B. C., Hassenzahl, D. M., Stephens, J. C., Weisel, G. és Gift, N.: *Climate Change. An Encyclopedia of Science and History*. ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara.
- Scott, D., Hall, C. M. és Gössling, S. (2012): *Tourism and Climate Change: Impacts, Adaptation, and Mitigation*. Routledge, London.
- Stern, P. és Dietz, T. (1994): The Value basis of Environmental Concern. *Journal of Social Issues*, 50. 3. sz. 65–84.
- Thomas, W. I. és Znaniecki, F. (1918): *The polish peasant in Europe and America*. Badger, Boston, MA.
- Szijártó Zs. (1997): Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika*, 31–32.
- Weber, E. U. (2006): Experience-Based and Description-Based Perceptions of Long-Term Risk: Why Global Warming does not Scare us (yet). *Climatic Change*, 77. sz. 103–120. o.
- Wolf (2011): Climate Change adaptation as a social process. In: Ford és Ford: *Climate Change adaptation in developed countries*.

Nemzetközi kutatások, riportok

- 2008/2009 Kuoni Corporate Social Responsibility Report 2008/2009. Kuoni, Zürich
- 2008 Special Eurobarometer 300 – Europeans' attitudes towards climate change, EU.
- 2009 Special Eurobarometer 322 – Europeans' attitudes towards climate change, EU.
- 2009 World Development Report. Public Attitudes to Climate Change: findings from a multi-country poll
- 2009 Exploring public attitudes to climate change and travel choices: deliberative research, UK
- 2010 Foresight International dimensions of climate change. (IDCC project) Report 5., UK
- 2011 DFT. Public attitudes to climate change and the impact of transport. In: 2011. *Office of National Statistics*, London.